

УДК: 155.2

© Саврасов М.В., 2011 р.

М.В. Саврасов

Національний університет
ім. В.Н. Каразіна, м. Харків

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СТРУКТУРИ КРЕАТИВНОСТІ НА РІЗНИХ ЕТАПАХ ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ ОСОБИСТОСТІ

Дане дослідження присвячене емпіричному вивченню психологічних особливостей структури креативності особистості на різних етапах життєвого шляху (рання юність, пізня юність та дорослість). Встановлюються закономірності прояву психічних явищ емоційної та мотиваційної сфери у структурі креативності особистості на виділених етапах життєвого шляху особистості, виділяється низка психічних якостей (інтелектуальна, комунікативна та загальна емоціональність, спілкування, творча активність), що зберігають сталість впливу на креативність.

Ключові слова: особистість, креативність, творчість, здібність, емоції, мотивація, кореляція, відмінність, фактор.

Н.В. Саврасов

ОСОБЕННОСТИ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЫ КРЕАТИВНОСТИ НА РАЗНЫХ ЭТАПАХ ЖИЗНЕННОГО ПУТИ ЛИЧНОСТИ

Данное исследование посвящено эмпирическому изучению психологических особенностей структуры креативности личности на разных этапах жизненного пути (ранняя юность, поздняя юность, зрелость). Устанавливаются закономерности проявления психических явлений эмоциональной, мотивационной природы в структуре креативности личности на выделенных этапах жизненного пути личности, выделяется ряд психических качеств (интеллектуальная, коммуникативная и общая эмоциональность, общение, творческая активность), сохраняющие постоянство своего влияния на креативность.

Ключевые слова: личность, креативность, творчество, способность, эмоции, мотивация, корреляция, отличие, фактор.

N.V. Savrasov

THE PECULIARITIES OF PSYCHOLOGICAL STRUCTURE BY CREATIVITY AT DIFFERENT STAGES OF LIFE BY PERSONALITY

This research is devoted the empirical studies of psychological peculiarity of structure the creativity by personality at different stages of human life. We determinate the rule by psychical phenomena of emotional and motivation nature of structure the creativity by personality at some stages of human life, we isolate the line of psychical phenomena (intellectual, communicative and general emotionality, communication, creative activity), which determine some base for constant influence to creativity.

Key words: personality, creativity, creation, ability, emotion, motivation, correlation, difference, factor.

Постановка проблеми. Поняття «креативність» набуває у вітчизняній психології дедалі більшого розповсюдження, як у загальнотеоретичному, так і у

прикладному аспектах. Проте, іноді ми можемо зіткнутися із суперечливим випадками доцільності та адекватності використання даного терміну. Це перш за все пов'язано з тим, що категоріальний та методологічний апарат психології здібностей вимагає від науковців обережного використання під час опису креативності та її психологічних похідних та особливостей. Зокрема, бракує емпірично обґрунтованих результатів досліджень відмінностей у креативних проявах людини на різних етапах життєвого шляху. Дане дослідження буде присвячене виявленню як тих психологічних характеристик креативності у мотиваційній, емоційній та вольовій сфері людини, що відрізняються для окремих життєвих етапів, так і тих характеристик що зберігають відносну сталість.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Що стосується означення креативності у вітчизняній літературі, можемо констатувати, що у довідковій літературі радянських часів дана дефініція не представлена. Тільки у відносно нових словниках-довідниках ми можемо знайти згадку про креативність: «...здібність до генерування нових ідей, рішення, методи, теорії, взагалі які-небудь нові продукти діяльності» [6, 199], або «...рівень творчої обдарованості, здібностей до творчості, які проявляються у мисленні, спілкуванні, окремих видах діяльності і становлять відносно стійку характеристику особистості» [5, 181] та «...незвідну до інтелекту функцію цілісної особистості, яка залежить від комплексу її психологічних характеристик» [5, 181].

С.Д. Максименко розглядає креативність як один з принципів побудови генетико-моделюючого методу дослідження особистості. Він зазначає, що «...вже сама по собі дана особистість є результатом та продуктом творчості. І нужда, втілена у ній, має величезний креативний потенціал» [3, 65]. Автор веде мову про те, що «...креативність є глибинною, первісною і абсолютно природною ознакою особистості – це є вища форма активності, яка створює і залишає слід, втілюється. З іншого боку, креативність означає прагнення виразити свій внутрішній світ» [3, 65].

В.М. Дружинін, розглядаючи роботу психіки як єдиної системи, що переробляє наявну інформацію, виділяє у процесі переробки такі складові як набуття, застосування та перетворення і збереження знань [2, 14]. Відповідно, креативність (загальну творчу здібність) як здібність до перетворення знань (зв'язане із уявою, фантазією і т.п.) [2, 15].

Є.В. Фролова в процесі дослідження креативності як чинника успішності навчальної діяльності студентів, приходять до висновків про те, що вербальна та невербальна креативність, а насамперед індекси розробленості, унікальності та оригінальності пов'язані з високим рівнем навчальної успішності студентів, у студентів, що мають низький рівень навчальних досягнень, креативність відносно чітко виділяється за невербальною та вербальною ознакою [7]. О.О. Вельдбрехт розглядає поняття оптимуму креативності, як здатності до соціально психологічної адаптації, спираючись на психологічні характеристики мотиваційної, емоційно-вольової та соціальної сфери особистості як фактори соціально-психологічної адаптації [1].

Б.К. Пашнев на основі власних досліджень особливосте й психологічної діагностики обдарованості у підлітковому віці робить висновок про те, що для у структурі особистості обдарованих учнів-підлітків наявний специфічний комплекс інтелектуальних, творчих та мотиваційних характеристик, що створює певні передумови для віднесення даних учнів до категорії обдарованих [4]. За даними С.В. Харченка, середній рівень як вербальної, так і невербальної креативності у чоловіків та жінок достовірно не відрізняється, хоча у жінок ці види креативності більш тісно пов'язані ніж у чоловіків. Водночас, невербальна креативність як у чоловіків, так і у жінок є відносно незалежною від рівня загального, вербального та невербального інтелекту [8].

Отже, основною метою нашого дослідження є визначення закономірностей прояву тих емоційних, мотиваційних або вольових психічних процесів, що обумовлюють певні особливості прояву креативності особистості як при переході від одного вікового етапу до іншого (рання юність, пізня юність, дорослий вік) так і зберігають сталий вплив для кожного з даних етапів. Ми

використовуємо спеціально розроблену психодіагностичну програму, що включає наступні методики: 1) Креативнісний блок: тест креативності Торренса (фігурна форма, індекси розробленості та оригінальності), тест креативності Медніка (індекси оригінальності та унікальності), авторська методика діагностики креативності; 2) Емоційний блок: методика Рабінович, методика Русалова; 3) Мотиваційний блок: методика діагностики мотивації успіху та запобігання невдач (за Елерс), методика діагностики мотиваційної структури особистості (за Мільман), тест Люшера (скорочений варіант); 4) Вольовий блок: методика діагностики сили волі (за Ільїним), методика діагностики стійкості (за Ільїним), методика діагностики схильності до ризику (за Шубертом), методика діагностики наполегливості (за Ільїним), методика діагностики організованості (за Ільїним), методика вивчення довільного самоконтролю (за Нікіфоровим); 5) Інтелектуальний блок: тест Равена, тест Бузіна.

У якості респондентів виступило: 70 учнів загальноосвітніх шкіл м. Слов'янська у віці від 14 до 17 повних років, середній вік склав 15,2 роки (з них дівчаток 55 осіб, хлопців – 15 осіб.); 70 студентів у віці від 18 до 22 повних років, середній вік склав 20,3 роки (з них дівчат 55 осіб, юнаків – 15 осіб); 70 респондентів у віці від 30 до 60 повних років, середній вік склав 44,8 роки (з них чоловіків 35 осіб, жінок – 35 осіб).

Для визначення ступеня статистичної достовірності при співставленні середніх значень емпіричних показників ми використовували параметричний критерій t Ст'юдента. Для з'ясування структури креативності як багатовимірного явища ми використовували процедуру факторного аналізу методом головних компонент та обертанням по принципу VARIMAX.

Виклад основного матеріалу дослідження. Спочатку нами буде виконаний опис основних результатів аналізу ступеня достовірності розбіжностей за віковою ознакою середніх значень усіх виділених емпіричних особистісних показників для осіб раннього та пізнього юнацького віку, що були залучені до дослідження.

Нами зафіксовано статистично достовірну відмінність за віковою ознакою між середніми значеннями таких показників емоційної сфери особистості, як інтелектуальна емоційність за Русаловим (відповідно $t=2,58$ при $p=0,01$); психомоторна емоційність за Русаловим ($t=1,96$ при $p=0,05$); загальна емоційність за Русаловим ($t=2,07$ при $p=0,04$); радістю за Рабінович ($t=2,08$ при $p=0,04$), гнівом за Рабінович ($t=2,36$ при $p=0,02$); страхом за Рабінович ($t=2,08$ при $p=0,0001$). Тобто, наявна низка статистично достовірних розбіжностей емоційної для осіб раннього та пізнього юнацького віку, причому всі вони на користь останніх. Можна стверджувати, що пізній юнацький вік у порівнянні із попереднім віковим етапом характеризується більш високим рівнем розвитку емоційної сфери особистості.

Нами зафіксовано наступні статистично достовірні відмінності за віковою ознакою між середніми значеннями виділених показників мотиваційної сфери особистості для осіб раннього та пізнього юнацького віку: життєзабезпечення ($t=-3,72$ при $p=0,0002$); загальна активність ($t=-3,95$ при $p=0,0001$); творча активність за Мільман ($t=2,23$ при $p=0,02$); соціальна корисність ($t=-3,01$ при $p=0,003$); життєва спрямованість ($t=-2,81$ при $p=0,05$); вибір синього кольору за тестом Люшера ($t=6,26$ при $p=0,0001$); вибір зеленого кольору за тестом Люшера ($t=3,51$ при $p=0,0005$); вибір жовтого кольору за тестом Люшера ($t=6,65$ при $p=0,0001$); вибір фіолетового кольору за тестом Люшера ($t=6,55$ при $p=0,0001$); вибір коричневого кольору за тестом Люшера ($t=-3,37$ при $p=0,001$); вибір чорного кольору за тестом Люшера ($t=2,41$ при $p=0,02$); вибір сірого кольору за тестом Люшера ($t=6,29$ при $p=0,0001$); мотивація запобігання невдачі ($t=3,35$ при $p=0,001$).

Можна стверджувати, що достовірні відмінності у мотиваційній сфері для осіб раннього та пізнього юнацького віку все ж більше на користь представників пізнього юнацького віку, хоча у даному віці і спостерігається достовірно нижчі значення показників життєзабезпечення, соціальної корисності, загальної активності, життєвої спрямованості. Факт наявності достовірної різниці у ранзі кольорів за тестом колірних проєкцій Люшера вимагає додаткових пояснень:

потреба у вдоволеності, спокої, стійкій позитивній близькості, самоствердженні, перспективі, надіях на майбутнє у пізньому юнацькому віці достовірно вище, ніж у ранньому.

Нам вдалося зафіксувати статистично достовірні відмінності між середніми значеннями наступних показників вольової сфери особистості у ранньому юнацькому віці та пізньому юнацькому віці: сила волі ($t=3,31$ при $p=0,001$); стійкість ($t=3,91$ при $p=0,0001$); наполегливість ($t=3,12$ при $p=0,002$); емоціональний самоконтроль ($t=4,68$ при $p=0,0001$); соціальний самоконтроль ($t=2,46$ при $p=0,01$). Констатуємо, що у пізній юнацькій вік у порівнянні із раннім юнацьким віком достовірно характеризується кількісною та якісною перевагою вольової сфери особистості, що цілком відповідає логіці генези вольової сфери особистості у процесі набуття соціального досвіду.

Відсутні статистично достовірної розбіжності між середніми значеннями виділених показників креативності для осіб раннього та пізнього юнацького віку. Навіть на недостовірному рівні ми не можемо прослідкувати якої-небудь системи у розподілі значень емпіричних показників. Оскільки дослідження індивідуально-психологічних особливостей креативності має велике значення у нашому дослідженні відзначимо також, що індекс унікальності за Торренсом та Медніком для представників пізнього юнацького віку. Це може свідчити про те, що відмінності креативності на межі раннього та пізнього юнацького віку є несуттєвими, що створює певне підґрунтя для її емпіричного розгляду як відносно стійкої у віковому відношенні на протязі періоду юності якості особистості.

Далі нами буде виконаний аналіз достовірності розбіжностей для середніх значень усіх виділених емпіричних особистісних показників для осіб пізнього юнацького та дорослого віку, що були включені до програми дослідження.

Встановлено наявність статистично достовірної розбіжності між середніми значеннями емоційної сфери для дорослих осіб та осіб пізнього юнацького віку лише для середніх значень показника психомоторної емоціональності, яка у дорослому віці достовірно нижче, ніж у пізньому юнацькому.

Нами зафіксовано статистично достовірну відмінність для осіб пізнього юнацького та дорослого віку між середніми значеннями таких показників мотиваційної сфери особистості як: діяльнісна спрямованість ($t=-2,01$ при $p=0,05$); ранг синього кольору за тестом Люшера ($t=4,21$ при $p=0,0001$); ранг фіолетового кольору за тестом Люшера ($t=4,28$ при $p=0,0001$); ранг сірого кольору за тестом Люшера ($t=2,21$ при $p=0,03$). Скоріш за все, отримані результати свідчать про достовірну вищу у дорослому віці потребу людини у вдоволеності, спокої та стійкій позитивній близькості. Можна стверджувати, що достовірні відмінності у мотиваційній сфері для учнів гуманітарного та природничого профілів у ранньому юнацькому віці проявляються лише для показника ранг червоного кольору за Люшером (для гуманітарного профілю навчання достовірно вище, ніж для природничого профілю навчання), що очевидно свідчить про статистично достовірну перевагу в учнів природничого профілю потреби активно діяти та досягати успіху.

Нам вдалося зафіксувати статистично достовірну відмінність за ознакою профілю навчання між середніми значеннями такого показника вольової сфери особистості у ранньому юнацькому віці, як сила волі ($t=4,02$ при $p=0,0001$); терплячість ($t=2,75$ при $p=0,007$); стійкість ($t=3,01$ при $p=0,003$); наполегливість ($t=3,68$ при $p=0,0001$); організованість ($t=-2,13$ при $p=0,04$); самоконтроль у емоціональній сфері ($t=3,54$ при $p=0,001$). Констатуємо, що вольова сфера особистості у дорослому віці, у порівнянні за пізнім юнацьким віком, характеризується достовірно вищими значеннями цілої низки показників (сила волі, самоконтроль у емоціональній сфері, стійкість, наполегливість, терплячість) та перевагою (хоча і недостовірною статистично) майже усіх виділених емпіричних показників вольової сфери особистості (окрім організованості). Скоріш за все, це може пояснюватись віковим виснаженням організму, як у фізичному, так і у психічному сенсі, що призводить до активації регулюючих механізмів, зокрема вольової психічної регуляції, що може дати змогу людині підтримувати шляхом обережного використання життєвих сил психічне, та зокрема, творче довголіття.

Нами не виявлено статистично достовірних розбіжностей за між середніми значеннями виділених показників креативності для осіб пізнього юнацького та дорослого віку. Незважаючи на набуття нового індивідуального досвіду, дорослішання, зміну соціального статусу людини, креативна складова її особистості не зазнає статистично достовірних відмінностей. Все це може свідчити про те, що креативність виступаючи як цілісна характеристика особистості, не залежить від змінної віку при переході від пізнього юнацького до дорослого віку. При діагностиці креативності за авторською методикою шляхом самооцінки спостерігається незначне переважання середніх значень усіх розглядуваних показників креативності для пізнього юнацького віку, хоча, як і у попередньому випадку перевага не є статистично достовірною. Це може свідчити про те, що емпіричне залучення методу самооцінки може дещо відхиляти значення даного особистісного показника для у дорослому віці, хоча на статистично достовірному рівні даний метод все одно демонструє внутрішню та зовнішню узгодженість при діагностиці креативності особистості. Дані про структурні характеристики креативності, що зберігають сталість на різних життєвих етапах представлені нами у Таблиці 1.

Таблиця 1

Психологічні характеристики креативності, інваріантні для виділених етапів життєвого шляху особистості

Назва показника	Рання юність	Пізня юність	Дорослість
Інтелектуальна емоціональність	-0,86	-0,89	-0,89
Комунікативна емоціональність	-0,8	-0,74	-0,76
Загальна емоціональність	-0,84	-0,78	-0,78
Спілкування (мотив. структ.)	0,84	0,73	0,73
Творча активність	-0,82	-0,76	-0,76
Індекс оригінальності (Меднік)	-0,8	-0,81	-0,81
Індекс унікальності (Меднік)	-0,7	-0,71	-0,71
Емоціональний індекс (авторська методика)	-0,84	-0,82	-0,82
Індекс оригінальності (Торренс)	-0,9	-0,91	-0,91
Вага фактору (у %)	24	34	34

Висновок. В ході дослідження рівневих та структурних особливостей креативності на виділених життєвих етапах нами отримані дані, що дозволяють зробити наступні висновки: 1) незважаючи на закономірні зміни значень та структури показників інтелектуальної, емоційної, вольової та мотиваційної сфери людини при переході від раннього до пізнього юнацтва та від пізнього юнацтва до дорослого віку креативність не зазнає суттєвих змін; 2) в якості варіативних показників креативності на розглянутих вікових етапах виступають змінні сили волі, емоційного та соціального самоконтролю; 3) як варіативні складові креативності виступає низка психічних якостей емоційної та мотиваційної природи, а саме інтелектуальна, комунікативна та загальна емоціональність, спілкування, творча активність; 4) креативність виступає як суттєва, відносно стабільна якість особистості, що має тісні зв'язки з психічними якостями як емоційної, так і мотиваційної природи.

Надалі перспективним залишається розгляд креативності як психічного феномену по відношенню до параметру статі, параметрів орієнтації навчальних систем, спрямованості системи професійної підготовки та в залежності від освітнього статусу, з метою обґрунтування загально психологічного змісту даного явища психічного життя людини.

Список літератури

1. Вельдбрехт О.О. Модель оптимуму креативності як здатності до соціально-психологічної адаптації // Практична психологія та соціальна робота. – 2009. – №8. – С. 15-20.
2. Дружинин В.Н. Психология общих способностей. – СПб.: Питер, 2000. – 368 с.
3. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості. – К.: Видавництво ТОВ «КММ», 2006. – 240 с.
4. Пашнев Б.К. Психодиагностика одарённости // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – №1. – С. 24-30.
5. Психологічна енциклопедія / Авт.-упоряд. О.М. Степанов. – К.: Академвидав, 2006. – 424 с.
6. Свенцицкий А.Л. Краткий психологический словарь. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. – 512 с.
7. Фролова Є.В. Креативність як чинник успішності навчальної діяльності // Вісник ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. Психологія. – Харків: ХНПУ, 2009. – Вип. 32. – С. 204-214.
8. Харченко С.В. Интеллектуальные и творческие способности мужчин и женщин // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – №8. – С. 75-80.